

“At være og forblive lille”?

– et essay om Robert Walsers *Jakob von Gunten*

RIKKE HOLM

*Men når mit vanvid er omme,
når mine drømme om storhed er omme,
da vil jeg komme, da vil jeg komme,
da er jeg lille og lykkelig nok*
Tom Kristensen, “Græs”¹

Det tyvende århundrede var stort: store mænd førte store krige med store armbevægelser, og store forfattere skrev store romaner bygget op på store ord. Midt i al denne storhed har det naturligvis været svært at få øje på det modsatte, og det er måske en af grundene til, at lidenhedens forfatter, Robert Walser, så længe var overset i den litterære forskning. En anden grund til den noget forsinkede Walser-reception er, at hans ekstreme fokus på lidenheden ikke begrænsede sig til indholdet og sproget, men også blev overført på selve skriften. Således er hovedparten af hans litterære værk skrevet i mikrogrammer² – en særlig miniatyreskrift, der er ulæselig for alle dem af os, der ikke er uddannet inden for filologiens område. Heldigvis påtog en gruppe schweiziske filologer sig det omfattende arbejde med at dechifrere de mange tekster, men ikke før i 1999, 43 år efter Walsers død, udkom den sidste del af hans værk.

*Jakob von Gunten*³ (1906–08) blev ikke skrevet med miniatyreskrift, men udtrykker i både sprog og indhold den samme optagethed af lidenheden – det tyske *kleinsein*. Vi følger den unge Jakob von Guntens dagbogsoptegnelser under opholdet på drengeskolen Institut Benjamenta, og allerede på de første linier slås tonen an:

Man lærer meget lidt her, der er mangel på lærerkrafter, og vi drenge fra Institut Benjamenta vil ikke drive det til noget, det vil sige, vi vil alle blive noget meget småt og underordnet senere i livet. Den undervisning, vi modtager, består hovedsagelig i at indprente os tålmodighed og lydighed, to egenskaber som lover liden eller slet ingen succes. (s. 5)

Det er ikke en skole, man går på for at blive til noget stort i livet – tværtimod. Det er en skole for kommende tjenere, hvor kodeordene er usynlighed, ydmyghed og lidenhed. Instituttet styres af den store mand Hr. Benjamenta og hans søster, den tilbedte frøken, der fører drengene igennem absurde øvelser i at stå, sidde, bukke og tale pænt og underdanigt. Resten af lærerstaben befinder sig i en foruroligende døds-lignende søvntilstand rundt om på skolen og underviser aldrig. Alligevel udtrykker Jakob ofte sin store begejstring og respekt for den dannelse, han modtager på instituttet, men hans dagbogsskriverier er samtidig præget af en konstant underfundig ironiseringen, der sår tvivl om den dresserede og utvetydige begejstring for slaverollen.

Walter Benjamin var begejstret for Walser, men understregede også besværlighederne i at forstå hans tekster:

Let er den ikke. For mens vi er vant til at se stilens gåder træde os i møde fra mere eller mindre gennemarbejdede, hensigtsfulde kunstværker, står vi her overfor et, i hvert fald tilsyneladende fuldstændig hensigtsløst, vildtvoksende og dog tiltrækkende og tryllebindende sprog.⁴

Der synes dog alligevel at være en hensigt med hensigtsløsheden – en hensigt der er knyttet til klein-

sein. En forfatter der, ligesom fortælleren Jakob, ønsker at “være og forblive lille” (s. 116) kan ikke marchere rundt med næsen i sky og råbe sine budskaber ud til verden – han må gå mere diskret og beskedent til værks, og derfor kommer tekstens pointer til at fremstå dunkelt og skjult. I *Jakob von Gunten* går en af vejene til kleinsein gennem opløsningen. Hver gang der er et udsagn i teksten, negeres det og opløses af det efterfølgende, og selvom fortæller-jeg’ets selvmodsigelser hver gang fremsættes med en barnlig sikkerhed og overbevisning, er det næsten umuligt for læseren at afgøre, hvad der er sandt og falsk. Alle sandheder, der trækkes op, opløses igen i det walserske univers. Derfor forekommer det mig, at et fokus på selve denne opløsning og dens funktion er vigtig – og forhåbentlig betyder det, at vi kan indfange noget af meningen med al denne problematiske kleinsein.

Kleinsein som æstetisk kvalitet

“Jeg synes ligefrem, Hr. Benjamenta er smuk. Et prægtigt brunt skæg – hvad? Prægtigt brunt skæg? Jeg er et fæhoved. Nej, der er intet smukt ved hr. bestyreren, intet prægtigt” (s. 35). Sådanne opløsninger af udsagn findes på næsten hver eneste side i *Jakob von Gunten*. Det skaber en konstant tvivl om sandhedsværdien i teksten, og dekonstruktionen af sproget handler for Walser også om noget større: Intet sprog er frit – det er styret af historien, normerne, tankesystemer og diskurser, og det kan betyde, at især forfattere, der jo netop er så afhængige af sproget, oplever en æstetisk fremmedgørelse over for disse overleverede former. Hvis det gamle sprog ikke kan bruges til at skabe ny mening, må det således opløses for at gøre plads til noget nyt – til rekonstruktionen. Dette var ikke et problem, Walser stod alene med – både Benjamin, Brecht, Kafka, Musil, Herman Hesse, Tom Kristensen herhjemme, og andre kæmpede med det samme projekt. De etablerede normer ses som en spændetrøje, der dominerer tanken og sproget. “Vi fatter det ene efter det andet, og har vi fattet noget, så besidder det os så at sige. Vi besidder ikke det, tværtimod, det, vi tilsyneladende har gjort til vor besiddelse, hersker da over os”, skriver Jakob for eksempel i sin dagbog (s. 51), og andetsteds:

Måske er vi nulevende mennesker alle en slags slaver, behersket af en irriteret, piskesvingende, ufin verdenstanke ... det lever videre i alle tider, fra mund til mund. I alle underskoler lærer man historien, og så vil man udsætte noget på pedanterne? (s. 62)

Pedanteriet opstilles her som en mulig vej ud af traditionens dominans over sproget: “Jeg foragter de mennesker, der undervurderer det skønne pedanteri, det er helt igennem åndløse, bedømmelsessvageelige mennesker”, fortsætter han (s. 62). Det skønne ved pedanten er netop denne umådelige optagethed af det små – af det partikulære. Det er den samme tendens, vi ser hos ovenstående modernistiske forfattere, og som måske tydeligst kommer til udtryk i Benjamins *Barndom i Berlin omkring år 1900*. Her beskriver han for eksempel, i kapitlet “Mummerehlen”, det nittende århundrede ud fra dets lyde i en tom muslingeskal:

jeg hører ikke larmen fra feltartilleriet eller fra Offenbachs balmusik ... Men det jeg hører, er den korte raslen fra antracitkullene, der rutscher fra blikspanen og ned i en jernovn, det er det dumpe knald, som lyder, når glasglødenettets flamme tændes, og det er lampekuplens klirren i messingholderen, når et køretøj kører forbi ude på gaden.⁵

Det er de dagligdags ting, han hører i konkylien – ikke det fjerne, men det nære – den lille ting, der kan fortælle noget om det store (i dette tilfælde den historiske udvikling).⁶

I *Jakob von Gunten* reflekterer Jakob ofte over det samme: “Som i det små, således også i det store. Ret pænt, ret dagligdags sagt, men i det dagligdags ligger de sande sandheder” (s. 84) og senere: “Jeg føler mig snarere lokket af dybet, sjælen end af det fjerne og vide. At undersøge det nærliggende ville friste mig” (s. 60). Disse udsagn fremstår som klare metarefleksioner over formen og stilen i det skriftlige udtryk, og det er en poetik, der igennem hele romanen også udføres i praksis. Walser gav, over for Carl Seelig, udtryk for det samme synspunkt som hans fortæller-jeg – netop i en samtale om *Jakob von Gunten*: “Jo mindre handling og jo mindre regional omkreds en

digter bruger, jo betydeligere er ofte hans talent ... De dagligdags ting er skønne og rige nok til at de kan slå digteriske gnister omkring sig.”⁷ Der er altså ifølge Walsers og Benjamin en helt særlig æstetisk kraft i det små, det enkle og det dagligdags, og det er derfor paradoksalt nok igennem optagetheden af det små, at stor digtekunst skabes.

Teksten præsenterer ikke endegyldige og klare forklaringer på alle de modsætninger, den trækker op, men den anvender en metode, der opløser de etablerede normer, og dermed søger den mod det nulpunkt i sproget, hvorfra nye ideer og ny menneskelig identitet kan skabes.⁸ Som Jakob udtrykker det i den levnedbeskrivelse, han afleverer på instituttet: “genstanden for denne redegørelse har besluttet helt at forlade enhver hovmodig tradition. Han vil, at livet skal opdrage ham, ikke arvelige eller nogen som helst adelige grundsætninger” (s. 41).

I *Jakob von Gunten* forekommer opløsningerne mest konsekvent og tydeligt i sproget. Det tyder på, at Benjamin har ret i sin betragtning om, at

For Walsers er arbejdets Hvordan så lidt en biting, at alt hvad han har at sige, for ham træder fuldstændig om bag skrivningens betydning. Man kunne næsten sige, at det går til ved skrivningen.⁹

Men lad os fastholde Benjamin på dette “næsten”, for indholdet går ikke helt til ved skrivningen. Det ligger inde bagved som en konstant sitrende masse af opløsningstemaer, der komplementerer sproget.

Opløsningen og kleinsein i indholdet

De bestående traditioner og konventioner udsættes alle for tvivl, ironi eller negationer, der fører til, at de opløses i Walsers fortælling. Et eksempel er religionen – personificeret i den sovende religionslærer pastor Strecker: “Sover De, hr. pastor? Nå, men så sov De. Det skader ikke, at De sover. De spilder kun tid med at give religionsundervisning. Religion dur ikke mere i vore dage, ser De” (s. 46-47). Religionen var institutionaliseringen af kleinsein – her dyrkedes lidenheden og ydmygheden – ved siden af Gud er vi alle små og ubetydelige. Men den dur ikke mere i vore dage, fordi den er blevet trængt på flugt af ra-

tionaliteten. “Gud går med den tankeløse”, som Jakob skriver i den næstsidste sætning i sin dagbog (s. 131). Men Institut Benjamenta forsøger på trods af rationaliteten alligevel at geninstitutionalisere kleinsein, og forsøget er dømt til at mislykkes, fordi instituttet ligesom religionen er en anakronisme, der står i modsætning til det moderne oplyste samfund. Derfor opløses også instituttet til sidst.

Alt der indsættes i bogens (jeg tør endnu ikke vove en genrebestemmelse) univers udsættes for denne opløsning, men mest markant fremstår den opløsning, der er knyttet til kleinsein: opløsningen af selvet:

Den ene ting ved jeg dog med sikkerhed: Jeg bliver et nydeligt, kuglerundt nul senere i livet. Som gammel mand kommer jeg til at betjene unge, selvbevidste, uopdragne tolper, eller tigge, eller gå til grunde. (s. 6)

Dette udsagn er ikke bare en nøgtern analyse af fremtiden for den unge Jakob – det er selve det mål, han siger, at han stræber efter. For at opnå dette ultimative kleinsein handler det ifølge Jakob om at være underdanig, lydige og ydmyg, og det kræver, at man må undvige tanken og frem for alt undgå enhver viden og indsigt. Hertil er Institut Benjamenta det perfekte sted: “Der er kun én time, og den gentages hele tiden. “Hvordan skal drengen opføre sig?” Hele undervisningen drejer sig i grunden om dette spørgsmål. Kundskaber bibringes der os ikke” (s. 6). Institut Benjamenta opløser selve rationalitetens principper: Descartes’ ord fra 1637: “jeg tænker, derfor er jeg”¹⁰ bliver vendt til et “jeg tjener, derfor er jeg”, og Kants “Oplysning er menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed”¹¹ er et udsagn, der ikke giver mening på skolen, fordi umyndigheden er selve det, man stræber efter. Institut Benjamenta er en indgang til umyndigheden, og i dette irrationalitetens stenpalads er der ingen grund til at søge en udgang, da det ville spolere ideen om kleinsein.

Kun i lidenhedens og tankeløshedens univers kan man finde glæde, fordi som Jakob gang på gang forklarer os, så er de store og rige mænd på ingen måde lykkelige, og alle, der ikke har fundet glæden og tilfredsstillelsen i kleinsein – alle de, der stræber efter

storhed, må ædes op af en uforløst længsel, som den han registrerer i storbyens menneskestrøm:

Her søger alle, alle længes efter rigdomme og lykkens fantastiske goder. Hastigt går man. Nej, de behersker sig alle, men hastværket, længslen, pinen og uroen stråler skinnende ud af de begærlige øjne. (s. 30-31)

Kleinsein fremstilles altså som den eneste mulighed for at undgå længslen og pinen i en verden, hvor mennesket, på trods af ca. 200 års oplysning og rationalitet, fortsat ikke kan leve og realisere sit rationalitetspotentiale. "For resten gør de klogt i at sove. Verden har i nogen tid drejet sig om penge og ikke længere om historie", siger Jakob til den sovende historielærer, og flere gange beskrives det, hvordan den materielle higen helt har overtaget styringen af mennesket og derfor ødelægger verden. Institut Benjamenta er en ekstrem miniature af denne verden, hvor eleverne skal disciplineres og lære alt, hvad der skal til for at klare sig i et umenneskeligt samfund:

Man indprenter os, at det er af velgørende virkning at tilpasse sig en lille fast, sikker smule, det vil sige at vænne og klynge sig til love og bud som noget strengt ydre foreskriver. Man vil måske fordumme os, i hvert fald vil man gøre os små. (s. 51)

Den totale udslettelse af tanken og selvet er på den ene side det, samfundet opdrager til, og på den anden side er det i denne ultimative kleinsein, at selvet kan flygte fra verden. "Menneskeslægterne mister livsmodet med al den afhandlen, fatten og viden" (s. 72), konstaterer Jakob – og kort efter: "måske er vi muntre og sorgløse af indskrænkethed. Men er munterheden og friskheden i vore hjerter af den grund mindre værd?" (s. 74). Det rationelle svar på dette spørgsmål må være: nej, ikke nødvendigvis. Prins Myshkin i Dostoyevskis *Idioten* er et glimrende eksempel på den umiddelbare sorgløshed, der følger med uvidenheden; men hvis et menneske, der er udstyret med en almindeligt velfungerende hjerne udsættes for denne totale udslettelse af selvet og den rationelle tanke, hvad er der så tilbage? I en af sine dagdrømme vover Jakob at tænke denne tanke til ende. Inspireret af sine omgivelser på instituttet,

forestiller han sig, hvordan det ville være at være fodsoldat under General Napoleon på march mod Moskva:

Jeg var kun den lille bestanddel af et stort foretagendes maskine, ikke længere et menneske. Jeg ville intet ane om forældre mere, intet om slægtninge, sange, personlige lidelser eller håb, intet om hjemstavns mening og fortryllelse. Den militære tugt og tålmodighed ville have gjort mig til en fast, uigennemtrængelig, næsten indholdsløs kropsklump. (s. 110)

En sådan indholdsløs kropsklump vil ikke kunne føle hverken sorg eller smerte, men næppe heller munterhed. Teksten opstiller således på den ene side kleinsein som den eneste mulige flugt fra samfundets indespærrende panser, fordi det er i lidenheden, at glæden og munterheden findes. Men på den anden side opløses muligheden for, at munterheden kan trives samtidig med den totale selvudslettende underkastelse. Ja, der bliver endog sat spørgsmålstegn ved, om man overhovedet kan leve i den ultimative kleinsein. Det er en flugt, der omdanner folk til levende døde, som lærerne på instituttet, der har opgivet al lærdom og viden, eller til ikke længere at være menneske, som soldaten.

Flugten er altså alligevel ikke en reel mulighed – den fører til døden. Men hvordan kan kleinsein så ikke bare i sproget, men også i handlingen opstilles som et mål, der er værd at stræbe efter? Er det fordi lidenheden har en dobbelt funktion, hvor underkastelsen i selvudslettende og regressiv kleinsein samtidig indeholder et progressivt element? Er der en slags opløsningens dialektik på spil?

Opløsningens dialektik

den nyeste logik denoncerer sprogets prægede ord som falskmønter, som man hellere skulle erstatte med neutrale spillemærker. Verden bliver til kaos og syntese til redning¹² (Adorno og Horkheimer, *Oplysningens dialektik*)

I *Jakob von Gunten* fremstilles den moderne verdens opløsning, og samtidig opløses den verden, der bygges op i teksten. Institut Benjamenta beskrives i begyndelsen som det store og bestandige – reglerne, magten og loven, men også instituttet udsættes for

den nådesløse altfortærende opløsning: Frøkenen dør, Hr. Benjamenta degraderes, og alle eleverne forlader skolen. Jakob blev den sidste elev, og bestandigheden viser sig at være endnu en af skolens mange illusioner. Hr. Benjamenta indrømmer det over for Jakob: “Dér ser man, du havde nok anet, at Institut Benjamenta ligesom lever i dag og ikke i morgen. Ja, sådan kan man sige det. Du var den sidste elev. Jeg tager ikke imod flere elever” (s. 119). Jakob er omdrejningspunkt for alle disse begivenheder. På trods af – eller måske i kraft af sin lidenhed, bliver han centrum for al udvikling.

En væsentlig del af opløsningen i *Jakob von Gunten* foregår ved hjælp af opstillingen af negationer. Begreber konfronteres hele tiden med deres modsætninger, og samtidig understreges den gensidige afhængighed, begreberne befinder sig i. Her et par eksempler: “Jeg ville finde det uanstændigt, hvis jeg ikke kendte frygt, for så havde jeg jo heller ikke noget mod, som jo ikke er andet end det frygtovervindende” (s. 104), skriver Jakob i sin dagbog – og i forhold til skolens dydsmønster – lidenhedens mester, Kraus, der ofte må irettesætte Jakob: “vi to passer så godt til hinanden. Synderen må jo altid stå overfor den forargede, ellers manglede der jo noget” (s. 23). Men den væsentligste modsætning findes selvfølgelig, ganske i bogens ånd, mellem det små og det store.

små skal vi være, og vi skal vide, nøje vide, at vi ikke er noget stort. Loven der befaler, tvangen, der nødsager, og de mange ubønhørlige regler, der angiver retning og smag: det er det store, og ikke vi, disciple. Vel det føler enhver, selv jeg, at vi kun er små, fattige, afhængige dværge forpligtet til en vedvarende lydighed. (s. 51)

Det store er altså i *Jakob von Gunten* forbundet med loven, reglerne og Institut Benjamenta. Også hr. bestyreren er stor – måske den største af dem alle. Jakob beskriver ham både som “den herskerlignende” (s. 34), “næsten guddommelig” (s. 35), “en Herkules” (s. 13), “en Samson” (s. 114) og “kæmpen Goliath” (s. 114). Denne mand fortjener åbenbart sammenligning med alle mytologiens kæmper, og hans fysiske fremtoning er da også enorm. På et tidspunkt be-

mærker Jakob hans store ører: “Han har naturligvis ikke det man plejer at kalde store ører, forholdsmæssigt er hans ører absolut ikke for store, men alt er nu engang stort på manden, følgelig også ørerne” (s. 102). Her er det igen ved hjælp af optagetheden af det partikulære (ørerne), at en mere generel beskrivelse tager form. “Som i det små, således også i det store”, hørte vi Jakob sige tidligere, og der etableres altså igen en tæt sammenhæng mellem modpolerne. Denne sammenhæng er dialektisk fordi det, der foregår i det små, også har indflydelse på det store – og omvendt. Konfrontationen mellem de to skaber den udvikling og forandring, der er så afgørende i dialektikken.¹³ Derfor er det også naturligt, at mødet mellem den lille Jakob og den store Hr. Benjamenta ender med at skabe så mange forandringer på instituttet.

At tale om opløsning og dialektik i sammenhæng kunne synes som en modsætning i sig selv. Men det er kun tilfældet, hvis opløsningen er ren reduktionisme. Så er den nemlig ikke dialektisk, fordi den ikke skaber forandring gennem syntesen. John Rees forklarer det i sin bog om dialektikken således:

Dette er således dialektikkens generelle form: det er en internt modsætningsfyldt totalitet i en konstant forandringsproces. Princippet om modsætninger er en barriere for reduktionismen, ... fordi to elementer som står i modsætning til hinanden, kan ikke opløses af hinanden, men kun overkommes gennem kreationen af en syntese, som ikke er reducerbar til nogen af de enkelte delelementer.¹⁴

Walsers opløsninger fører ikke til ren reduktionisme, så i *Jakob Von Gunten* opløses også modsætningen mellem opløsningen og dialektikken – og forenes i en syntese i en særlig walsersk form for opløsningens dialektik. Opløsningerne er nemlig hele tiden udgangspunktet for at skabe forandring. Således skal opløsningen i sproget bringe os til et sprogligt nulpunkt – ikke for at vi skal være dømt til evig stumhed, men for at der ud fra dette nulpunkt kan skabes noget nyt. Fordi i kraft af skrivningen skabes noget nyt, så i og med, at Walser skriver *Jakob von Gunten* og Jakob skriver i sin dagbog, ophæves stumheden og tavsheden. Opløsningen i *Jakob von Gunten* er

dermed både regressiv og progressiv på en og samme tid – den er dialektisk.

Den samme dialektik gør sig gældende i bogens handling. Den lille Jakob og den store hr. Benjamenta finder sammen i en syntese – hvad der kommer ud af denne syntese, får vi ikke at vide, fordi fortællingen stopper her, men Jakob forsikrer os da om, at det nu er slut med skrivningen og tanken: “Men væk nu med pennen. Væk nu med tankelivet. Jeg drager med hr. Benjamenta ud i ørkenen” (s. 131). Men som så ofte før opløses dette udsagn af det efterfølgende, fordi Jakobs tankerække tydeligvis fortsætter i kortfattede, men omfattende overvejelser, der ender i konstateringen af, at “Gud går med den tankeløse” (s. 131). Men den Gud, der her refereres til, er en Gud, som i den grad er en del af traditionen og den overleverede kultur, der jo i øvrigt, ligesom religionen, opløses i teksten. Derudover står religionen i modsætning til ørkenen, hvor Jakob og hr. Benjamenta vil drage hen. Ørkenen er nemlig også et nulpunkt – den er det kultur og samfundsløse – det sted, hvor historien, samfundet og diskursen endnu ikke har bygget sine alt for store stenpaladser. Således sidder vi som læsere tilbage med en helt åben slutning, hvor kleinsein nok engang fastholdes som målet, men hvor det også nok engang betvivles, kontrasteres og opløses.

Dialektikken er nemlig indeholdt i kleinsein. Efternavnet, “von Gunten”, peger på det samme. Jakob “kan kun ånde i de nedre regioner” (s. 116), altså nedefra – eller på tysk, “von unten”. Gunten kunne endvidere være en sammenstilling af ordene “Gut” og “unten” – igen for at fremhæve kleinsein som noget godt. Men “von” er samtidig en adelstitel, og dermed er både det ophøjede og lidenheden indeholdt i hovedpersonens navn og bogens titel.

Denne dialektik fungerer på mange niveauer: Du vil “måske ligesom i trods forblive ganske lille?” (s. 103), spørger hr. Benjamenta henvendt til Jakob, og dette latente trods-element i kleinsein kommer ofte til syne i teksten. Ydmygheden underminerer magten, hvilket tydeligst udtrykkes i samspillet mellem

den store hr. Benjamenta og den lille Jakob. Jakob fortæller:

Undertiden træder jeg ind på kontoret, bukker helt ned til gulvet, siger “Goddag hr. bestyrer” og spørger den herskerliggende, om jeg må have lov til at gå ud. “Har du skrevet levnedsløbet? Hvad?” bliver jeg spurgt. Jeg svarer: “Ikke endnu. Men jeg skal nok gøre det.” Hr. Benjamenta kommer hen mod mig, det vil sige hen til den skranke, jeg står ved, og stikker den kæmpestore næve op under min næse. “Du kommer hjem til tiden, knægt, eller – – du ved hvad der vanker.” – Jeg forstår ham, jeg bukker igen og forsvinder. Besynderligt så stor glæde det giver mig at tirre magtudøvere til vredesudbrud. (s. 34–35)

Når Jakob her med sin let ironiske facon (man kan næsten se det lille underfundige smil på Jakobs læber for sig) opfører sig ovenud høfligt og underdanigt over for sin bestyrer, gør han det samtidig umuligt for bestyreren at komme af med sine vredesudbrud uden selv at tabe ansigt og blive den lille. Jakob forstørrer sin egen lidenhed gennem overdrivelsen ved at bukke helt ned til jorden, og samtidig forstørrer han hr. Benjamenta (skolebestyrer for en mindre kostskole) til en stor hersker. Disse forstørrelser fremstår groteske og overdrevne – også for bestyreren, der dermed mister besindelsen. At Jakob egentlig kun kommer ind på kontoret for at fortælle bestyreren, at han stadig ikke har lavet sin levnedsbeskrivelse, men selvfølgelig nok skal gøre det, er naturligvis ren provokation, men han bevarer hele tiden den lidenhed, der gør, at magtens kæmpestore næve ikke kan få ram på ham. Jakob kan i kraft af lidenheden afsløre magtens svaghed, og det gør ham stor:

Hr. Benjamenta er i høj grad i stand til rystelse og svaghed, i så høj grad, at det næsten er til at le ad, måske endog grine. Jeg tror, at alle, alle er svage, alle må skælve som orme. Nå ja, og denne forståelse, denne vished gør mig til krosus. (s. 112)

Magtens svaghed er til at grine af – og netop latteren spiller en central rolle i opløsningen af magten i *Jakob von Gunten*. Den ironiske tone udgør en af grundpillerne i stilen, og latterens funktion er et tilbagevendende tema for refleksion. Latteren er selvfølgelig bandlyst på Institut Benjamenta, men

undertrykkelsen af latteren giver den blot større styrke: “En latter er den rene modsætning til et stykke træ, den er noget opflammende, noget, der antænder tændstikker inde i en. Tændstikker fniser, nøjagtig ligesom en undertrykt latter” (s. 83). Og senere, efter Jakob endnu en gang er flygtet fra kon托ret og et af bestyrerens vredesudbrud:

Jeg tror aldrig, jeg har leet sådan før. Naturligvis ganske stille. Den undertrykte latter var så ægte som overhovedet tænkeligt. Når jeg ler sådan, ja, så er der intet, der står over mig mere. Så er jeg noget, der ikke kan overbydes med hensyn til omfang og beherskelse. I sådanne øjeblikke er jeg simpelthen stor. (s. 104)

Den undertrykte latter gør Jakob stor, og selvom latteren undertrykkes for at fastholde lidenheden, fører lidenheden alligevel til storheden. Den undertrykte latters magtnedbrydende potentiale findes også i den russiske litteraturteoretiker Mikhail Bakhtins bog, *Rabelais and his World*.¹⁵ Et rabelaisk karneval eller grotesk realisme er der bestemt ikke tale om i *Jakob von Gunten*, men den undertrykte latter har den samme magtopløsende funktion. Nedbrydning af magten er, som andre også har påpeget,¹⁶ et centralt tema i *Jakob von Gunten*. Her ser vi temaet behandlet med Jakobs ord, der i øvrigt minder meget om Bakhtins:

hvis en hånd, en omstændighed, en bølge løftede og bar mig helt derop, hvor magt og indflydelse hersker, ville jeg tilintetgøre de forhold, der begunstigede mig, og jeg ville kaste mig selv ned i det lave, intetsigende mørke. Jeg kan kun ånde i de nedre regioner (s. 116).

Magten er kvælende, og kun i lidenheden kan Jakob overleve.

Der findes en skakstrategi, der kaldes for “fransk forsvar”. Den går i korthed ud på at sætte sig selv i så dårlig en position, at modspillerens selvsikkerhed gør ham overmodig. Svagheden fører til, at også din modstander bliver sårbar, og det kan betyde en omvendning af styrkeforholdet i spillet. Den polske forfatter Witold Gombrowicz havde den samme ide om, at “den underlegne kontrollerer den over-

legne”,¹⁷ og i *Jakob von Gunten* er det præcist hvad der sker, efterhånden som Jakobs lidenhed konfronteres med den store hr. Benjamentas magt. Kleinsein muliggør, at underkastelsen kan rumme oprøret.

“Jeg skriver, derfor er jeg”

At terpe er ærefuldt for elever, det er soleklart. Men vi gør heller ikke oprør, slet ikke. Det kunne aldrig falde os ind. Vi har jo, sammenlagt, så få tanker ... at føje sig, det er meget, meget finere end at tænke. Tænker man, så stritter man imod, og det er altid så grimt og ødelæggende. (s. 71-72)

Tanker fører til oprør, og derfor lærer de på skolen at undvige tanken, men Jakob undviger netop ikke tanken – han er yderst reflekterende i sine dagbogsskriverier. Skrivningen knytter sig således til tanken og oprøret, og dermed også til livet. Skrivningen kan være en vej til at undgå den dødetilstand, som tankeløsheden og tavsheden fører med sig: “Jeg lyver andre steder, men ikke her, overfor mig selv. Nej, det skal Guderne vide, dér lever jeg” (s. 108) Descartes’ ord kunne således ændres endnu en gang – til et “Jeg skriver, derfor er jeg”.

Men ligesom kleinsein har skrivningen også et flugtelement i sig. Når virkeligheden bliver for umenneskelig, konstruerer mennesker en anden virkelighed i fiktionen. Det holder også Jakob af at gøre sammen med sin skolekammerat Schacht:

Vi fortæller hinanden hele historier, når vi ligger sådan, historier fra livet, det vil sige oplevelser, men endnu mere opdigtede historier, hvis kendsgerninger er grebet ud af luften. Så er det, som om det toner sagte rundt om os, op og ned ad vægge. Det trange, mørke kammer udvider sig, gader, sale, byer, slotte, ukendte mennesker og landskaber træder frem, det tordner og hvisker, taler og græder osv. Det er rart at snakke med Schacht, som er lidt af en drømmer. (s. 10)

Den slags fortællinger finder også vej til Jakobs dagbogssider i form af fantasifulde forestillinger om skjulte eventyrverdener bag Institut Benjamentas stendøre. Men denne fantasi opløses, da Jakob endelig får adgang til de indre gemakker og opdager, at der hverken er slotsagtige værelser, prinsesser eller yndefuldt snoede vindeltrapper:

Med alle mine ideer og dumheder kan jeg snart grundlægge et aktieselskab til udbredelse af smukke, men upålidelige indbildninger. ... Ja, de indre gemakker, de levede, og nu er de så at sige blevet stjålet fra mig. Den karrige virkelighed: hvad er den dog undertiden for en svindler. Den stjæler ting, som den bag efter ikke ved, hvad den skal stille op med. Det morer den nu engang at udbrede vemod, ser det ud til. (s. 106)

Ja, virkeligheden æder alt det skønne op i den moderne verden, og derfor kan de overleverede former for fiktionen ikke være et brugbart svar på spørgsmålet om “arbejdets Hvordan”, som Benjamin opstillede på vegne af Walser. Den nye form må som primært genstandsområde reflektere over virkeligheden, og ikke blot fremstille “skønne og upålidelige indbildninger”. Det var en sådan ny form, som også Roland Barthes senere søgte at finde frem til gennem læsningen af de essayistiske træk hos Proust. Mange af de essayistiske træk, som Barthes ser i *På sporet af den tabte tid*, findes også i *Jakob von Gunten*, og derfor vil jeg her tillade mig en kort essayistisk digression for, sammen med Barthes, at kaste et blik på Proust.

Essayistisk metapoetik

[I] *På sporet* er der godt nok en “fortælling” (det er ikke et essay), men denne fortælling er ikke fortællingen om et liv som Fortælleren tager fat på ved fødslen og fører videre fra år til år indtil det øjeblik hvor han griber pennen for at fortælle det. Det Proust fortæller, det han “sætter i fortælling” (lad os insistere på det) er ikke hans liv, men hans skrivelyst.¹⁸

Hos både Proust, Barthes og Walser er der mange refleksioner over formen, som denne skrivelyst skal udmøntes i. Barthes mener, at Proust finder frem til en tredje form – en form, der befinder sig et sted imellem romanen og essayet, og det er måske også på dette noget problematiske sted, at man kunne indplacere *Jakob von Gunten*. Der er mange essayistiske passager i teksten – passager som er kendetegnet ved diskursiv erkendelse, uden direkte at være en del af fiktionens handling, og samtidig foregår denne umiddelbart fiktionsfremmede tænkning på fiktionens præmisser. Essayisten er i dette tilfælde ikke

Walser, men den unge Jakob¹⁹ – en fiktiv person trods visse selvbiografiske konnotationer,²⁰ og hermed forenes den litterære fiktion (kunsten) med den essayistiske tænkning. Den essayistiske tænkning er netop kendetegnet ved, at det er tanker, der er ved at blive tænkt på samme måde, som fiktionen er ved at blive udfoldet, og det er netop den slags tænkning, som Jakob bedriver. Det er ikke en tankegang, men tankens gang, der fremstilles. Desuden udfordrer essayismen idealet om vished uden tvivl, og dialektikken er således en afgørende del af det essayistiske.

Ligesom essayet tager kunsten sit udgangspunkt i det partikulære, og derfor bliver kunsten det oplagte hjemsted for Walsers udforskning af arbejdets Hvordan. En videnskabelig afhandling om emnet ville stå i modsætning til begrebet om *kleinsein*, men i og med, at det essayistiske befinder sig midt imellem kunst og videnskab, kan de essayistiske træk integreres i romanformen, uden at optagetheden af det små dermed går tabt.

Jakob von Gunten indeholder således en metapoetik – et svar på spørgsmålet om arbejdets Hvordan. Refleksionen foregår hele tiden på flere niveauer, både eksistentielt og æstetisk, og etableringen af en syntese mellem disse to niveauer – mellem det essayistiske og det kunstneriske – resulterer i et værk, der på en gang fascinerer og forvirrer læseren. Man kunne vove at kalde det, ikke et romanssay, men en essayistisk roman.

Problemerne med at genrebestemme *Jakob von Gunten* er helt i *kleinseins* ånd. En stor og traditionsbundet gruppering som en genrebetegnelse ville bestemt spolere lidenheden, og teksten vægrer sig da også imod den slags overgreb ved at optage et utal af genrer i sig, samtidig med, at den opløser dem alle. På bogens forside får vi oplyst, at her er tale om “En dagbog”, men de mange formbrud i forhold til dagbogsromanen er iøjnefaldende. Der er ingen datoer, der markerer starten på de enkelte kapitler, og kronologien brydes flere gange undervejs. Udgangspunktet for handlingen: en ung mand, der har forladt sit hjem for at søge dannelse ude i verden, lægger op til, at her måske er tale om endnu en tysksproget “Bildungsroman”, men *Jakob von Gunten* udvikler sig snarere i retning af at være en parodi på

denne dannelsesroman, fordi Institut Benjamenta ikke har til formål at udvikle det individuelle jeg, men tværtimod at opløse det. Eventyret og mytologien vikles også ind i bogens univers, men afmytologiseres gennem en opløsning af alle illusioner undervejs. Romantikens længsel efter den tabte organiske sammenhæng med naturen udtrykkes i *Jakob von Gunten*, men også romantikken opløses. Fordi en tro på romantikken indbefatter også en tro på menneskets frihed, de store følelsers kraft og individualismen – alt sammen begreber, der står i skærende kontrast til den verden, som den unge Jakob oplever – og frem for alt i direkte modsætning til kleinsein. En *traditionel* roman er *Jakob von Gunten* heller ikke – dertil er den alt for fragmenteret, minimalistisk og essayistisk i sin form. Derfor mener jeg, at en *essayistisk* roman er det tætteste man kan komme på en genrebetegnelse, der tager højde for både kleinsein, opløsningen og dialektikken.

Form og indhold – en syntese

Hvis han havde hundrede tusinde læsere, ville verden være et bedre sted. (Herman Hesse om Robert Walser)²¹

Denne lille bog vokser og vokser, efterhånden som dens dybder åbner sig. Et enkelt essay som dette vil derfor adække mange stendøre til indre gemakker, der på grund af essayets relativt korte form ikke kan udforskes. Udgangspunktet i kleinsein har ført fra opløsningen til dialektikken, og udforskningen af det små har således ført mig lige i armene på det store. Men jeg har, i respekt for Walsers tekst, forsøgt at kontrastere og samtidig supplere disse store temaer med en optagethed af tekstens mange små, men væsentlige detaljer. Et forsøg på at skabe en syntese mellem det store og det små. Det er ikke muligt i et enkelt essay at lave en udtømmende analyse af *Jakob von Gunten*, men jeg håber alligevel, at de døre, der er blevet åbnet undervejs, ikke bare for mig selv, men også for andre Walser-læsere, kan være med til at bidrage til en forståelse af denne mærkelige bog.

Jakob von Gunten er en essayistisk roman om, hvordan man kan skrive i den moderne virkelighed og overkomme de sproglige vanskeligheder, som denne

verden lider af. Igennem kleinsein og opløsninger frigøres sproget fra magtens store strukturer. Derfor er det arbejdets Hvordan – formen, der interesserer Walser. Det er således ikke først og fremmest en roman om, hvordan man gør oprør mod magten, for dette er ikke Walsers egentlige projekt. Det betyder dog ikke, at indholdet af den grund bliver betydningsløst. Dels tjener det til en beskrivelse af den verden, Walser er dømt til at skrive ind i på grund af sin historiske placering, og dels har opløsningstemaerne i teksten den funktion, at de supplerer og understøtter udforskningen af skrivningens og sprogets muligheder. Den opløsning, der finder sted i teksten, er gennemgribende – alt udsættes for dens nådesløse dialektik – intet er for stort... eller for småt: det moderne samfund, religionen, kulturen, normerne, traditionerne, myterne, de litterære gener og sproget helt ned til det mindste udsagn. Walser skaber dermed en syntese mellem form og indhold.

Walsers hovedfokus på formen frem for indholdet vidner om hans fokus på det nære. Han tager et meget nært udgangspunkt i sig selv som forfatter, og denne selvoptagethed er måske det stærkeste selvbiografiske træk ved *Jakob von Gunten*. Men det nære peger også imod noget større. Vanskelighederne i forholdet til sproget og skrivningen kan ikke reduceres til et individuelt psykologisk problem, da det springer ud af de modsætninger, der opstår, når rationalismen forsøger at trives i en irrationel, tingsliggjort verden med faste magtstrukturer. Det er det samme problem, som Adorno og Horkheimer, mere end 40 år efter Walser, trækker op i deres essay, *Oplysningens Dialektik*:

Når offentligheden har nået en tilstand, i hvilken tanken uundgåeligt bliver til vare og sproget til lovprisning af denne, så må forsøget på at komme på sporet af en sådan depravering opsiges de gældende sproglige og tankemæssige krav huldskab og troskab, førend disses verdenshistoriske konsekvenser helt umuliggør forsøget.²²

Derfor er en opløsning af de gældende sproglige normer nødvendig. Igennem optagetheden af kleinsein skabes dette lidenhedens nye sprog, og i kraft af

sit fokus på det partikulære står det i modsætning til magtens sprog. Magten er afhængig af store systemer, såsom stat, ideologi, tradition og diskurs, og derfor negeres magten gennem en optagethed af det små i sproget. Man udfordrer så at sige magten på dens sproglige udebane – der hvor den er usikker. Den indbyggede dialektik i både opløsning og kleinsein er forudsætningen for et nyt sprog og for, at der overhovedet kan skrives.

Jakob oplever, at kleinsein kan skabe øjeblikke, hvor han "simpelthen" er "stor" (s. 104). Som læser oplever man *Jakob von Gunten* som et sådant øjeblik i litteraturen. Forfatteren Robert Walser er, med al sin lidenhed, simpelthen stor. Den forsinkede Walser-reception betyder ikke, at hans æstetiske og filosofiske overvejelser af den grund er blevet mindre væsentlige. Senkapitalismens globaliseringstrang har eskaleret tingsliggørelsen og magtens dominans over sproget. Begreber udvandes og misbruges i magtens tjeneste. Begrebet "terror" er et godt og aktuelt eksempel. EU's definition af terrorisme er efter den 11. september blevet ændret til følgende:

Overlagte handlinger udført af et individ eller en gruppe imod et eller flere lande, deres institutioner eller folk, med det formål at intimidere og grundlæggende ændre eller ødelægge de politiske, økonomiske eller sociale strukturer i et land.²³

Da præsident Bush sagde ordene: "If you are not with us, you are against us", blev terrorisme-definitionen yderligere udvidet til at gælde alle, der ikke støtter USA's bombardementer i Afghanistan. Var Walser efter disse definitioner terrorist? – mon ikke han i hvert fald ville være sluppet udenom i en rets-sag pga. sin tvetydighed. Men Benjamin var da helt sikkert terrorist... og Brecht... og Tom Kristensen... og mon ikke også dette essay afslører dets forfatter som terrorist? Når magten på denne måde fordrejer begreber efter forgodtbefindende, opløses al rationalitet, og sproget bliver meningsløst og ubrugeligt. *Jakob von Gunten* er – desværre – fortsat yderst aktuelt.

Noter

1. Tom Kristensen: *Samlede Digte*, Gyldendal 1997.
2. Jan Bäcklund behandler denne miniaturisering af skriften i artiklen: *Ideogram, kryptogram, miniature og interlineatur*

– Om Robert Walsers 'Mikrogramme' og kryptoæstetiske former til en "Kleinprosa".

3. Alle sidehenvisninger henviser til den danske udgave. Robert Walser: *Jakob von Gunten, En dagbog*, Centrum, Danmark 1999.

4. Walter Benjamins essay: *Robert Walser*, oversat af Karsten Sand Iversen.

5. Walter Benjamin: *Barndom i Berlin omkring år 1900* s. 71, Forlaget politisk revy, Danmark 1992.

6. Lydene er således alle knyttet til en bestemt historisk tid. Det er modernitetens raslen, klirren og dumpe knald, vi hører.

7. (Min oversættelse): "Je weniger Handlung und einen je kleineren regionalen Umkreis ein Dichter braucht, umso bedeutender ist oft sein Talent ... Die alltäglichen Dinge sind schön und reich genug, um aus ihnen dichterische Funken schlagen zu können." Carl Seelig: *Wanderungen mit Robert Walser*, s. 15, Suhrkamp Verlag, Zürich 1977.

8. Forsøget på at nå et nulpunkt i teksten er inspireret af den orientalske meditative søgning efter nulpunktet. Den orientalske mystik og meditation blev introduceret i Europa af især Schopenhauer i denne periode. Walser har selv gjort opmærksom på denne forbindelse, da han har udtrykt ønsket om at "blive kineser". Se bl.a. Jan Bäcklunds artikel: *Ideogram, kryptogram, miniature og interlineatur*.

9. Walter Benjamins essay: *Robert Walser*, oversat af Karsten Sand Iversen.

10. René Descartes, *Discours de la Méthode, Essais philosophiques*.

11. Immanuel Kant: *Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?* fra 1783.

12. Adorno og Horkheimer: *Oplysningens dialektik – filosofiske fragmenter*, Moderne Tænkere, Danmark 1993.

13. Dialektikkens uløselige forbindelse til forandringen fik Leon Trotsky til at kalde den for "revolutionens algebra." Temaet behandles indgående i John Rees: *Dialectics, The Algebra of Revolution*, Routledge, Great Britain 1998.

14. (Min oversættelse): "This then is the general form of the dialectic: it is an internally contradictory totality in a constant process of change. The principle of contradiction is a barrier to reductionism, ... because two elements that are in contradiction cannot be dissolved into one another but only overcome by the creation of a synthesis that is not reducible to either of its constituent elements."

John Rees: *Dialectics, The Algebra of Revolution* s. 7, Routledge, Great Britain 1998.

15. Mikhail Bakhtin: *Rabelais and his world*, Midland, USA 1984.

16. Blandt andre Susan Sontag: "The moral core of Walser's art is the refusal of power; of domination." New York Review of Books, www.nybooks.com

17. Citat hentet fra Niklas Qvarnströms artikel i KRAUS 99, nr. 1, 1999.

18. Roland Barthes, “I lange tider gik jeg tidligt til ro”, s. 53, *Om litteraturen*, Forlaget Klim, Danmark 1985.

19. Valget af en ung, umoden fortæller giver Walser mulighed for at ramme den lidt barnlige stil, der understøtter ideen om *kleinsein*.

20. Selvom det ikke skrives direkte i teksten, ved vi fra Walsers samtaler med Carl Seelig, at fortællingen finder sted i Berlin, hvor også Walser har været i lære som tjener. Robert Walsers bror Karl var endvidere ligesom Jakobs bror Johann en kendt kunstner. (Se bl.a. Elio Fröhlich und Peter Hamm: *R. Wälsler – Leben und Werk*, Insel Verlag, Frankfurt am Main 1980 og Carl Seelig: *Wanderungen mit Robert Walser* s. 15, Suhrkamp Verlag, Zürich 1977).

21. Citat hentet fra New York Review of Books, www.nybooks.com.

22. Adorno og Horkheimer: *Oplysningens dialektik – filosofiske fragmenter*, s. 26, Moderne Tænkere, Danmark 1993

23. Citat hentet fra Wired News, <http://www.wired.com/news/print/0,1294,48807,00.html>. “offenses intentionally committed by an individual or a group against one or more countries, their institutions or people, with the aim of intimidating them and seriously altering or destroying the political, economic, or social structures of a country.”

